

РЕПРЕСІЇ ЩОДО ВАСИЛІАН НА ВОЛИНІ ПІСЛЯ ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ 1830 РОКУ ТА «СТИРАННЯ ПАМ'ЯТІ» ПРО НИХ

У статті йдеться про розгортання репресій щодо ченців-василіан Почаївського та Овруцького монастирів з боку царської влади внаслідок підтримки ними Листопадового повстання 1830 р. Після закриття василіанських монастирів в історичній літературі наголос робився на «витіснення» пам'яті про василіан та фрагментації їхнього образу.

Ключові слова: Волинь, василіани, Листопадове повстання 1830 р., Почаївський монастир, Овруцький монастир, історична пам'ять.

Перш ніж перейти до викладу основного матеріалу, слід зробити кілька методологічних зауважень. У сучасній політичній термінології повстання визначається як збройний виступ з метою повалення порядку, який правлячою владою вважається законним. Якщо повстання означене як «народне», чи «національне», то повстанці стверджують, що виступають від імені народу, тобто ширшого «ми» усього суспільства. У такому випадку не йдеться про використання сили лише з метою зміни політичної ситуації, а повстання є одночасно суспільною подією, і не тільки через те, що маємо справу з колективним виступом. Ситуація в суспільстві впливає на вибух, перебіг і можливі успіхи повстання. Отже, по-перше, щоби збройний виступ повстанської групи був сприйнятий як повстання, потрібні суспільні передумови. По-друге, рішення тієї чи іншої соціальної групи взяти участь у повстанні залежить від системи цінностей (тобто пріоритетів) і світогляду. Тому можна припустити, що підтримка василіанами повстання, яке почалось у листопаді 1830 р., була зумовлена тією колективною системою цінностей, сформованою у тогочасному польському шляхетському соціумі. Самосвідомість і розуміння колективної гідності не дозволяли василіанам відмовитись від ідеї власної держави. Отже, поєднання системи цінностей і світогляду склало ментальну передумову готовності василіан до підтримки повстання.

Діяльність василіанських монастирів хвилювала царську владу одразу після третього поділу Речі Посполитої. Уже 3 вересня 1795 р. Катерина II видала указ, за яким монастирські церкви передавались православним. У наступні роки були прийняті урядові заходи, спрямовані на обмеження природного розвитку василіанського чину і самоврядування в монастирях, а також направлені на культурну асиміляцію. У другій половині 20-х років розроблялись плани поступового закриття василіанських монастирів.

Ініціатива закриття Почаївського василіанського монастиря і передачі його православним належала волинському і подільському тимчасовому воєнному губернатору генерал-ад'ютанту Василю Левашову, котрий у рапорті до головнокомандувача 1-ї армії генерал-фельдмаршала графа Фабіана Сакена висловив цю пропозицію [7]. У вступі рапорту він писав, що Почаївський монастир був заснований у 1559 р. як православний, тобто ще до укладення церковної унії в Речі Посполитій. Однак не цей історичний факт був аргументом для В. Левашова, щоб передати цей монастир православній церкві. Він наголошував на антиросійській позиції ченців цього монастиря, яка, на думку Левашова, проявилась достатньо яскраво. Ще в січні 1831 р.

в Почаєві збиралось багато людей ніби на богослужіння, а насправді серед них поширювалась тексти, не схвалені цензурою. Це стало приводом до закриття монастирської друкарні.

Найпереконливішим доводом на користь закриття василіанського монастиря в Почаєві та передачі його православним для В. Левашова була підтримка ченцями польських повстанців. Вони нібито зобов'язались запалити багаття на монастирському дворі, що мало бути сигналом для початку повстання на Волині та Поділлі. Коли 10 квітня 1831 р. польський генерал Юзеф Дверніцький прибув до Почаєва, то його урочисто вітали мешканці містечка і ченці. Василіани запросили Дверніцького до монастиря і відслужили на честь повстанців урочисту літургію [11, арк. 3].

Далі В. Левашов стверджував: «Не вспоминая о обвинениях, опирающихся на слухах, что в Почаевском монастыре была спрятана денежная сумма, собранная вольной шляхтой для помощи мятежникам и вручена И Дверницкому, ни о провианте и лошадях, которые он получил или реквизирует, следует указать, что к мятежникам присоединились тогда двое монастырских слуг и один учащийся, а кроме того, 45 жителей местечка Почаева и много прибывших сюда жителей Вольнской губернии» [7, арк. 36].

Скільки насправді ченців і монастирських слуг взяло участь у повстанні, встановити важко. У документах судово-слідчої комісії вказується, що з початку до повстанців приєднались ієромонах Скірмонт і учень Почаївської школи Камінський [14, арк. 8, 22, 300–301], а коли повстанці покинули Почаїв, то разом з ними пішло вісім ченців [11, арк. 3].

Не дивлячись на заборону, в монастирській друкарні була надрукована відозва Й. Дверніцького до шляхти Волині, Поділля й України. Проте довести провину ченців у цій справі не вдалось, бо в прокламації зазначено містечко Поридьк як місце друку, хоча шрифт та інші технічні деталі вказували на Почаївську друкарню.

За словами В. Левашова, загін Й. Дверніцького вітали ченці Г. Крупський, Т. Савицький, П. Калінський, П. Цекульський. Крім того, Г. Крупський організував обід і сніданок для повстанців. Також у підтримці повстанців були звинувачені ченці Ф. Постанкевич, Г. Стародубовський, Г. Подолянський, Я. Новіцький, Ф. Козачевський і Н. Кулаковський. Інкримінували підготовку повстання й настоятелю Почаївського монастиря Яну Сківському, оскільки той у 1830 р. багато їздив по Волині, відвідуючи різні василіанські монастирі. У липні 1831 р. тільки на підставі підозр усіх названих ченців ув'язнили у Київській фортеці на Печерську.

У серпні цього року генерал-губернатор В. Левашов висловив конкретні пропозиції щодо майбутнього Почаївського монастиря та його ченців. Насамперед він пропонував звільнити всіх арештованих «монахов Почаевского монастыря [и их] разместить в другие монастыри римско-униянского исповедания, а сей монастырь возвратитъ в первобытную принадлежность онаго Греко-российской церкви и принять сие правилом для всех римско-униянских и католических монастырей в случае обнаружения участия оных в мятеже» [11, арк. 9 зв.].

Пропозицію Левашова, направлену Ф. Сакену, підтримав міністр внутрішніх справ Д. Блудов, котрий вніс її імператору. На рапорті Д. Блудова імператор Микола I власноручно написав розпорядження відправити до Почаєва авторитетного архимандрита і 12 православних ченців, дисциплінованих і добре освічених [7, арк. 42].

Уже 9 жовтня 1831 р. вони прибули до Почаєва разом з місцевими чи-

новниками і поліцією, а 14 жовтня імператор надав Почаївському монастирю статус лаври.

На момент передачі монастиря православним ченцям останнім василіанським настоятелем був Якинф Вешатинський. Литовська греко-уніатська консисторія розпорядилась, щоб усі ченці з Почаєва (всього 36 осіб) були направлені в різні василіанські монастирі, які ще продовжували діяти. На підставі цього рішення п'ять ієромонахів (разом з Я. Вешатинським), ієродиякон та один ченець переводились у Барський та Любарський монастирі, чотири ієромонахи і один ієродиякон – у Загорівський, три ієромонахи – в Пугінський, три ієромонахи та один ієродиякон – у Володимирський, два ієромонахи – у Білостоцький, три новіці і п'ять осіб, які ще не прийняли чернечі обітничі – у Кременецький [3].

Окреме розпорядження консисторії стосувалося тих десяти ченців і одного ієродиякона, котрі були арештовані і перебували у Київській фортеці-в'язниці [14, арк. 7]. Висловлюючи надію, що скоро вони будуть звільнені, консисторія веліла колишньому настоятелю, архімандриту Яну Сківському відправитись у Любарський монастир, ієромонахам Граціану Крупському – у Барський, Томашу Савицькому – у Білостоцький, Пауліну Камінському – у Кременецький, Пантелеймону Цекуцькому, Федоту Пастанкевичу – в Мелецький, Гнату Стародубському і Гілю Подолинському – в Гоцанський, Ярославу Новицькому – у Верховський, Феодосію Козачевському – у Володимирський, ієродиякону Никифору Кулаковському – в Загорівський монастирі [3].

Таким чином, Почаївський василіанський монастир покинуло 47 ченців, залишаючи на місці усе майно, крім церковних літургійних предметів.

3 травня 1831 р. до 1839 р. в Почаївській лаврі діяла військово-слідча комісія, яка з'ясовувала участь ченців-василіан у повстанні 1830 р., але вона, головним чином, займалась пошуками нібито прихованого уніатами майна, грошей і документів.

Оскільки передача Почаївського монастиря пройшла спокійно, без заворушень у містечку, то генерал-губернатор розпорядився зняти військову охорону монастиря. На початку 1832 р. єпископ Волинський Інокентій звернувся до нього з проханням відновити охорону Почаївської лаври військовими, оскільки після передачі монастирського комплексу православній церкві, на його думку, виникла загроза нападу з боку колишніх василіанських ченців. Він вважав, що василіани таємно навідуються до Почаєва, щоб вивезти монастирське майно, яке досі заховано, або навіть підпалити монастир, а на селян, котрі вночі стережуть монастир, не можна покластися, бо вони перебувають під впливом уніатів. Василіани сусіднього Кременецького монастиря «заманоють» мешканців Почаєва до себе на богослужіння, які проводять «з показною урочистістю за римським обрядом», і запевняють їх, що лавра буде повернута уніатській церкві. Крім того, на думку єпископа, небезпека загрожувала монастирю і з боку ченців-василіан, котрі втекли разом з польськими повстанцями до Австрії [12, арк. 1–2].

Очевидно, інформацію про події навколо монастиря єпископу подав перший православний настоятель монастиря в 1832 р., архімандрит Антоній Рафальський.

Першу допомогу в охороні монастиря надав начальник Радзивилівського прикордонного митного округу, виділивши «військову силу», але єпископ Інокентій вважав її недостатньою, а тому просив розмістити в містечку цілий батальйон. Він припускав можливість збройного нападу на монастир «банд», утворених на австрійській території. На доказ того, що

його тривога небезпідставна, він послався на начальника жандармського прикордонного посту, котрий йому повідомив про постріли в лісі недалеко від Почаєва.

Хоча єпископ явно перебільшував зовнішню небезпеку, але в Почаїв і Радзівилів було направлено кінну команду зі складу 5-ї уланської дивізії і по одній роті піхоти [12, арк. 13]. Патрульні групи уланів (так звані «роз'їзди») склалися з 10 вершників. Вони також мали на меті не допустити проникнення із-за кордону озброєних людей. Начальник головного штабу 1-ї армії писав генерал-губернаторові, що озброєна охорона лаври потрібна, «бо майже явна недоброчливість самих мешканців Почаєва до нашого [православного] духовенства, яке не в стані надати їм ті вигоди, якими вони користувались за уніатів, як від самого монастиря, так і від численних богомольців» [12, арк. 29 зв.]. До того ж навесні 1832 р. стали активно поширюватися слухи про можливе викрадення Почаївської Чудотворної ікони Божої Матері та її вивезення до уніатів Галичини. Така подія, на переконання єпископа Інокентія, негативно відобразилась би на всьому православі [12, арк. 48–49]. Для того, щоб розібратись у ситуації на місці, наприкінці травня цього ж року волинський губернатор послав до Кременця, Радзивилова і Почаєва чиновника особливих доручень Чушкова. Той доносив своєму начальнику, що дійсно ті, хто йшов на прощу до Почаєва на день Зішесття Святого Духа, а потім на день св. Петра і Павла, у придорожніх корчмарях чули від місцевих шляхтичів про вивезення ікони до Галичини (до монастиря у Підкамені) і про наявність у лаврі лише нової копії, написаної російськими ценцями. Це засвідчили 15 прочан, котрі були на богомільї в Почаєві у травні [12, арк. 69–80].

Очевидно, упродовж року ситуація дещо стабілізувалась. Обер-прокурор Синоду князь Мещерський подав генерал-губернатору такі дані: якщо у листопаді 1831 р. до передачі лаври православному духовенству у Новому Почаєві було 29 православних вірних, то за рік їх стало 169, а згодом на православ'я перейшло ще 237 уніатів і 10 католиків [12, арк. 153]. Однак, на переконання місцевої влади, зовнішня небезпека для лаври зберігалась. Продовжували циркулювати слухи про утворення в Галичині «банд поляків з волоцюг і колишніх бунтівників» з метою вторгнення на Волинь і про підтримку їх з боку місцевих поміщиків [12, арк. 176]. Тому єпископ Інокентій навесні 1834 р. наполягав на збереженні збройної охорони лаври і пропонував замість підрозділів регулярних військ, які періодично змінюють свою дислокацію, використати внутрішні війська шляхом розміщення у Почаєві та навколишніх селах інвалідної команди [12, арк. 201–202]. Уже в червні цього ж року з'явився приказ військового міністра такого змісту: мати в Почаївській лаврі для формування караулу інвалідну команду (один обер-офіцер, два унтер-офіцери і 40 рядових). Вона була у складі Кременецької повітової інвалідної команди і входила до Житомирського внутрішнього гарнізонного батальйону [10, арк. 1].

Іншим василіанським монастирем, ценці якого підтримали Листопадове повстання, був Овруцький монастир. До Овруча повстанці увійшли 17 травня 1831 р., а вже 22 травня були розбиті Пензенським піхотним полком. Василіанський монастир був пограбований солдатами [9], а всі його ценці арештовані. Ієромонах Сенкевич був одразу відправлений у Київську фортецю, оскільки перед повстанням перебував за межами монастиря (у Радомишльському повіті Київської губернії), тому його звинуватили у підготовці збройного виступу [11, арк. 5]. 15 червня чотири ценці були звільнені, а ще чотири продовжували утримуватись у в'язниці.

За донесенням волинського губернатора Римського-Корсакова, участь у повстанні взяло 7 ченців Овруцького василіанського монастиря [11, арк. 17 зв.]. На початку жовтня 1831 р. губернська слідча комісія затвердила, що канонік Ян Сероцінський, ченці Модест Дідковський, Ієронім Дверницький «признані подлежащими внесенню во 2-й разряд» звинувачених в участі в повстанні, Амвросій Стрельбицький, Гервасій Барчинський, Гервасій Ціхоцький, Теофіл Щербацький – «в 3-й разряд», Ампліат Клімашевський був звільнений «как добровольно явившейся», а справа Іларіона Козловського ще не була до кінця розглянута, але згодом він був виправданий. З архівних документів випливає, що найтяжчі звинувачення були висунуті М. Дідковському (прийняв присягу повстанців і тричі помагав збирати загопи по 150 озброєних осіб) і Я. Сероцінському (прийняв присягу повстанців і постійно перебував серед них). Військовий суд позбавив їх духовного сану і відправив у Сибір. Ще в жовтні 1832 р. ченці Г. Ціхоцький, Г. Барчинський, Т. Щербацький і А. Стрельбицький перебували під наглядом місцевої поліції в Овручі [11, арк. 32 зв.], а пізніше були відправлені в різні василіанські монастирі.

В Овручі під час повстання перебував архімандрит Почаївського монастиря Я. Сквіський, котрий був призначений головою тимчасової комісії, створеної ще у 1829 р. для детального опису майна і всього фондушу Овруцького монастиря [11, арк. 6]. Він разом з 11 ченцями був арештований і відправлений у Київську фортецю.

Імператор Микола I звелів земельні володіння та підданих селян Овруцького василіанського монастиря долучити до казенних маєтків (12 сіл і хуторів та 607 селян чоловічої статі) [11, арк. 65–65 зв.], монастирські будівлі передати Головному штабу військових поселень, а монастирську церкву обернути на православну, а школу при монастирі закрити [11, арк. 29].

Закриття Овруцького василіанського монастиря і передача Почаївського монастиря православним ченцям започаткували нову хвилю у справі знищення василіанського чину в Російській імперії. Упродовж 1832–1834 рр. було закрито ще 12 монастирів у Волинській, Київській і Подільській губерніях [15, с. 217–220].

Одразу після придушення повстання статс-секретар Д. Блудов звелів зібрати відомості про поведінку василіан під час «бунту». До уваги був взятий кожен чернець та унійний священик у Волинській, Подільській і Київській губерніях із зазначенням їхньої поведінки упродовж другої половини 1830 – першої половини 1831 р. Наприклад у Київській губернії було перелічено 57 священиків і 21 чернець (у Канівському василіанському монастирі – 7 ченців, в Уманському – 10 ченців і 4 ченці в монастирі с. Монастирок Звенигородського повіту). Усі вони разом з настоятелями ніякої підозри не викликали [13, арк. 30 зв.-31].

Незабаром після описаних подій почалося «затирання», витіснення пам'яті про василіан, їх всляке очорнення, фрагментація їхнього образу. Наголос робився на створенні негативного образу почаївських василіан. Про це свідчить документ, недавно віднайдений в Інституті рукопису Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який має назву «Описание событий и достопамятностей Почаевской лавры» [4; 2, с. 139]. Його автор – архімандрит Почаївського монастиря у 1834–1848 рр. Григорій Немоловський. Цей «Опис» він підготував у 1846 р. на запит архієпископа Варшавського і Новогеоргієвського, управителя Волинською єпархією і Почаївською лаври священно-архімандрита Никанора. Документ

висвітлює історію монастиря з позицій Російської православної церкви.

Причини введення військової команди архімандрит Григорій описав так: «они, поляки, начали было помышлять о насильственных мерах, которые обнаружались следующим образом: киев.[ский], подол.[ьский] и вол.[ынский] генерал-губернатор Левашев, узнав, что за границею собираются вооруженные поляки, дал о том знать преосв.[ященному] Иннокентию, прося его проверить дошедшие до него о сем сведения. Проверка была сделана, известие оказалось справедливым. Преосв.[ященный] же Иннокентий просил Левашева обеспечить Почаевскую лавру от нападения мятежных поляков вблизи австрийской границы. Вследствие этого Левашев похода тайно повел у государя императора военную команду, состоящую из 1 обер[офицера], 2 унтер-офицеров и 40 человек рядовых, которой Высочайше повелено, независимо от дислокации прочих войск, быть навсегда при Почаевской лавре для сохранения ея от нападения мятежников польских» [4, арк. 76].

Для дискредитації почаївських василіан автор наголосив на занедбаному стані монастирських будівель на момент його підпорядкування Російській православної церкви. Згадавши, що уніати звели головний Успенський собор, монастирський корпус і вели будівництво триповерхового будинку майбутньої школи, архімандрит Григорій знайшов причину «загального запустіння» у страху василіан перед православними, бо вони ніби розуміли своє несправедливе заволодіння монастирем, а тому не хотіли його відбудувати [4, арк. 39–40].

Важливо, що наступні історики Почаївської лаври (А. Хойнацький [8], І. Огієнко [6, с. 286]) загалом повторили факти з роботи архімандрита Григорія.

До ще більшого очорнення почаївських василіан вдався наступний автор історії Почаївського монастиря, архімандрит Амвросій (Афанасій Лотоцький). Одразу після призначення в 1860 р. архімандритом Почаївської лаври він зайнявся опрацювання документів монастирського архіву. Результатом його наполегливої роботи стала книжка «Сказание о Почаевской Успенской Лавре», яка витримала кілька видань у другій половині XIX ст. Ще на початку XX ст. Василь Левицький вказав на тенденційність праці настоятеля лаври, зазначивши, що уніати не відзначалися нетерпимістю до пам'яток православної церковної спадщини [5, VI]. Саме архімандрит Амвросій зробив почаївських василіан найбільшими п'яницями серед чернецтва, показавши їх недостойними ні поваги, ні пам'яті. Наприклад, описуючи прибуття до монастиря православного духовенства 9 жовтня 1831 р. та пред'явлення василіанам указу Синоду від 2 жовтня 1831 р. «О поступлении Почаевского монастыря в ведение православными», архімандрит Амвросій стверджував, що коли василіани зібрались у трапезній для ознайомлення з указом, то «все почти они были пьяны. [...] Грубость, сопротивление и дерзость простирались до неимоверного неистовства. Разнося водку в трапезной зале, потчивали ею друг друга, подносили её с насмешкой ректору семинарии, кричали, шумели, и ничто не могло вразумить их, и если бы не военная сила, расставленная в коридорах, удерживающая их, допустили бы себя до большего буйства» [1, с. 144]. При цьому автор не посилався на жоден документ.

Таким чином, проголошуючи себе істинними ревнителями віри християнської та гучно звітуючи про зміни на краще в житті монастиря, Російська православна церква ревно виконувала замовлення імперської влади: обґрунтувати завоювання нових земель та упокорити людинність, яка мешкала на них. Вона також вдалася до своєрідного «насилля», насам-

перед у формі нав'язування однорідності сприйняття історичного минулого. Пам'ять про Овруцький василіанський монастир з його відомою школою мала бути стерта взагалі, а Почаївський монастир – визнаний осередок паломництва, знаний своєю друкованою продукцією, яка розходилась по всій Правобережній Україні, з отриманням статусу лаври утверджувався як віковична опора православ'я на західних рубежах імперії.

Список використаних джерел:

1. Амвросий [Лотоцкий Афанасий]. Сказание историческое о Почаевской Успенской Лавре бывшего наместника лавры архимандрита Амвросия, с дополнителными главами о позднейших покойных священно-архимандритах лавры, архиепископах: Агафангеле, Димитрии и Тихоне /Архимандрит Амвросий. – 3-е изд. – Почаев : Тип. Почаево-Успенской лавры, 1886. – 320 с.
2. Бочковська В. Г. Поведінка духовенства та підданих Почаївської лаври в контексті переходу монастиря з унії в православ'я 1831 р. / В. Г. Бочковська // Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій: зб. наук. праць за результатами міжнарод. наук. конф. – К., 2007. – С. 139–145.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 913. Інститут рукопису Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 254.
4. Левицкий В. Материалы по истории Почаевской лавры / В. Левицкий. – Почаев, 1912. – Т. 1 – 240 с.
5. Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Іван Огієнко. – К. : Вид. проект Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «запізніле вороття», 2004. – 440 с.
6. Российский государственный исторический архив. – Ф. 797. – Оп. 6. – Спр. 22.
7. Хойнацкий А. Почаевская Успенская Лавра: историческое описание / А. Хойнацкий. – Почаев : Тип. Почаевской лавры, 1897. – 524 с.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 246. – Спр. 8.
9. ЦДІАК України, – Ф. 442. – Оп. 249. – Спр. 187.
10. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 782. – Спр. 239.
11. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 782. – Спр. 281.
12. ЦДІАК України. – Ф. 553. – Оп. 4. – Спр. 230.
13. ЦДІАК України. – Ф. 1 342. – Оп. 1. – Спр. 68.
14. Radwan M., ks. SCJ. Bazylianie w zaborze rosyjskim w latach 1795–1839 // Nasza Przyszłość. – 2000. – Nr 93. – S. 153–225.

Карлина О. М. Репресии против василян на Волини после Ноябрьского восстания 1830 года и «стирание» памяти о них.

В статтє рєчь идєт о развєртывании репрессий в отношении монахов-василян Почаевского и Овруцкого монастырей со стороны царских властей вследствие поддержки ими Ноябрьского восстания 1830 г. После закрытия василянских монастырей в исторической литературе делалось ударение на «стирание» памяти о василянах и фрагментации их образа.

Ключевые слова: Волинь, василяне, Ноябрьское восстание 1830 г., Почаевский монастырь, Овруцкий монастырь, историческая память.

Karlina O. Repressions against Basilians in Volyn after the November rebellion in 1830 and «cleaning out of memory» about them.

The article analyses the development of repressions against the monks of Pochaiv and Ovruch monasteries. The tsar government organized the repression because those monks supported the November rebellion in 1830. When the basilian monasteries were closed, the historical sources focused on «cleaning out» of the memory about them and fragmentation of their image.

Keywords: *Volyn, Basilians, November rebellion of 1830, Pochaiv monastery, Ovruch monastery, historical memory.*